
Илму статья
УДК 398+811.512.142
DOI: 10.31007/2306-5826-2021-4-2-51-134-142

КЪАРАЧАЙ-МАЛКЪАР ФОЛЬКЛОРДА ОЙБЕРЛЕНИ ЭНЧИЛИКЛЕРИ ЭМ ЖЮРЮТЮЛЮУ МАГЪАНАЛАРЫ

Локияланы Магометни кызы Жаухар

Гуманитар тинтиулени Институту – Россей илмуланы академиясыны Къабарты-Малкъар илму арасыны филиалы, Нальчик шахар, Россия, lokyaeva.zh.@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1599-4397>

© Локияланы Ж.М., 2021

Кысха магъанасы. Къарачай-малкъар фольклорну материалларыны мурдорунда жазылган статья ойбер жанр къалай къуралгъанын, энчиликлерин, жюрютюлюу магъаналарын эм башха тинтиу амалларын ачыкълайды. Шендююгу жашауда, тюрлениулени эм ниет тозурауну заманында, миллетде жыйылган тин байлыкъгъа таяныргъа кереклиси чертиледи. Аллай болумлада, ал жерге юйретиу магъаналары болган, жамауатда адамны кесин жюрютюлюу бла байламлы эм сыйлы жашау ангыламланы юсюнден билдирген насийхат хапарла чыгъадыла. Ойберлени баш магъаналары турушунлай юйретиу бла насийхатчылыкъ болса да, ала, жаз тил бла айтылып, адамгъа тюрлю-тюрлю жашау болумланы кесича оюмларгъа онг береди-ле эм миллетни ниет энчиликлерин ачыкълайдыла. Бу статьяда тинтиулени юсю бла ойбер жанр къарачай-малкъар фольклорда манагъалы жерни алгъаны, халкъны ниет-маданият байлыгъын ёсдюрюге себеп болгъаны шартланады. Аны бла бирге миллетде жыйылган иннет-эстетика эм дин сынауну ёсюп келген тёлюлеге сакъ-ларгъа болушады.

Баш магъаналы сёзле: къарачай-малкъар фольклор, ойбер, жанр энчилик, жюрютюлюу магъана, юйретиу

Цитата этерге: Локияланы Ж.М. Къарачай-малкъар фольклорда ойберлени энчиликлери эм жюрютюлюу амаллары // Вестник КБИГИ. 2021. № 4-2 (51). С. 134–142. DOI: 10.31007/2306-5826-2021-4-2-51-134-142

Original article

FEATURES AND FUNCTIONAL ROLE OF KARACHAY-BALKARIAN PARABLES

Zhauhar M. Lokyaeva

Institute for the Humanities Research – Affiliated Federal State Budgetary Scientific Establishment «Federal Scientific Center «Kabardian-Balkarian Scientific Center of the Russian Academy of Sciences», Nalchik, Russia, lokyaeva.zh.@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1599-4397>

© Z.M. Lokyaeva, 2021

Abstract. The article examines history of origin, features, functional role of the parable genre, based on the material of the karachay-balkarian folklore, and also defines theoretical and methodological approaches to identifying its essence and specificity. It is noted, that at the present stage, in an era of changes and moral upheavals, the need to refer to the sources of folk wisdom is actualized. In these conditions, such a didactic-allegorical genre as parables, which are instructive stories, in which the most important principles of moral behavior of people, ethics of relationships in a community, and philosophical reflections on life values are reflected in an artistic form, come to the fore. Despite the fact, that the main function of parables is didacticism (direct teaching), they are also aimed at developing thinking, since in most cases information is presented not in a finished form,

but through subtext, allegory. In this regard, their study makes it possible to reveal the mental characteristics of the creating ethnos. The conducted research allows us to conclude, that parables occupy a central place in the axiological consciousness and greatly enrich the spiritual culture of the people. At the same time, they contribute to the transfer of the accumulated moral, ethical, and religious experience to subsequent generations.

Keywords: karachay-balkarian folklore, parable, genre specificity, functional role, didacticism

For citation: Lokyaeva Zh.M. Features and functional role of karachay-balkarian parables. Vestnik KBIGI = KBIHR Bulletin. 2021; 4-2 (51): 134–142. (In Balkarian). DOI: 10.31007/2306-5826-2021-4-2-51-134-142

Научная статья

ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ КАРАЧАЕВО-БАЛКАРСКИХ ПРИТЧ

Жаухар Магомедовна Локьяева

Институт гуманитарных исследований – филиал Федерального государственного бюджетного научного учреждения «Федеральный научный центр «Кабардино-Балкарский научный центр Российской академии наук», Нальчик, Россия, lokyaeva.zh.@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-1599-4397>

© Ж.М. Локьяева, 2021

Аннотация. В статье на материале карачаево-балкарского фольклора рассматриваются история возникновения, особенности, функциональная роль жанра притчи, а также определяются теоретико-методологические подходы к выявлению его сущности и специфики. Отмечается, что на современном этапе, в эпоху перемен и нравственных потрясений актуализируется необходимость обращения к истокам народной мудрости. В этих условиях на передний план выдвигается такой дидактико-аллегорический жанр, как притчи, представляющие собой поучительные рассказы, в которых в художественной форме отражены важнейшие принципы нравственного поведения людей, этики взаимоотношений в сообществе, философские размышления о жизненных ценностях. Несмотря на то, что главной функцией притч является дидактизм (прямое поучение), они также направлены на развитие мышления, поскольку в большинстве случаев преподносят информацию не в готовом виде, а через подтекст, иносказание. В связи с этим их изучение позволяет выявить ментальные особенности создающего этноса. Проведенное исследование позволяет заключить, что притчи занимают центральное место в аксиологическом сознании и в значительной степени обогащают духовную культуру народа. В то же время они способствуют передаче накопленного морально-этического, религиозно-опыта последующим поколениям.

Ключевые слова: карачаево-балкарский фольклор, притча, жанровая специфика, функциональная роль, дидактизм

Для цитирования: Локьяева Ж.М. Особенности и функциональная роль карачаево-балкарских притч // Вестник КБИГИ. 2021. № 4-2 (51). С. 134–142. DOI: 10.31007/2306-5826-2021-4-2-51-134-142

Къарачайлыланы бла малкъарлыланы кёлден чыгъармачылыкларында кеслерини энчиликлери болгъан тюрлю-тюрлю жанрла бардыла. Аланы хар бирине илму жаны бла энчи къараргъа кереклиси баямды.

Г.Г. Гамзатов «Фольклор: мера историзма» деген китабында: «Фольклор илму – заманнга кёре, дунягъа кёз къарамны, халкъны психологиясын ачыкълайды, кесине бийик илму эм идеология низамны излейди. Фольклор эсгертмени тинтгенде, шарайыпсыз методология амалла фольклорну тинтген алимни усталыгъын кёргюзтедиле», – деп жазады [Гамзатов 2010: 24–25]. Фольклор илму бла кюрешген алимле халкъны кёлден чыгъармачылыгъыны жанрларын уста айыра билирге керекдиле.

«Фольклор жазмалагъа кёре, къайсы миллетни да ёмюрлени теренинден келген тарыхын тинтирге онг болады», – деп белгилейди филология илмуланы доктору Берберланы Бурхан [Берберов 2018: 5]. Кертиси бла да, жазмалары кеч къуралгъан миллетлени (къарачай-малкъар миллет да аланы санындады) кёлден чыгъармачылыкълары миллетни ниет хазнасы болгъанын белгилейди. Ол заманында жыйылмаса, кереклисича тинтилмесе, миллетни тили, адабияты, маданияты да акъсаргъа, фольклор материалла кеслерини илму даражаларын тас этерге боллукъдула.

Белгилисича, XIX-чу ёмюрню ахырындан башлап, къарачай-малкъар фольклорну жыйып эм басмалап орус илмуну эм маданиятны келечилери В.Ф. Миллер, профессорла М.М. Ковалевский, Л.Г. Лопатинский, А.Н. Дьячков-Тарасов, Н.Ф. Грабовский, Н.П. Тульчинский, В. Прёле, П. Остряков, композиторла С.И. Танеев бла М.А. Балакирев эм дагъыда башхала кюрешгендиле. Таулу халкъ чыгъармаланы жыйгъанда эм кёчюрген заманда алагъа миллет интеллигенцияны биринчи келечилери Орусбийланы Исмаил, Сафар-Али, Науруз, Абайланы Мисост эм башхала уллу болушлукъ этгендиле [Биттирова 2002: 20].

Революциягъа дери фольклор чыгъармала бек аз басмалангандыла эм алагъа тинтиу жаны бла кереклисича къаралмагъанды. Малкъар халкъны кёлден чыгъармачылыгына тынгылы эс бурулуп жаланда совет заманда башланганды. Ол иш 1926 жылда Къабарты-Малкъар илму-излем институт къуралгъаны бла байламлыды. Жарсыугъа, Уллу Ата журт урушха дери экспедициялада жыйылгъан материалланы асламысы тас болгъан эсе да, алимлени, поэтлени эм жазычуланы келечилерини (Шахмырзаланы С., Отарланы К., Отарланы С., Бёзюланы А., Согталаны А., Тауырзаланы Д., Холаланы А., Улакъланы З., Насталаны С., Орусбийланы Ф., Хаджиланы Т., Биттирланы Т., Малкъондуланы Х., Тёппеланы А., Рахайланы А. эм д.б.) тириликлерини хайырындан институтда архив фонд къуралып, тинтиуле бардырыгъа онгла ачылгъандыла [Гулиева 2016: 118–119].

Андан ары миллет фольклористиканы жетишимлерин кючлей баргъан алимле Къараланы А., Хубийланы М., Ортабайланы Р., Холаланы А., Орусбийланы Ф., Тёппееланы А., Малкъондуланы Х., Хаджиланы Т., Джуртубайланы М., Биттирланы Т., Берберланы Б., Гулийланы (Зануколаны) Ф., Гергъокъланы Л. эм дагъыда башха алимле къарачай-малкъар миллетни кёлден чыгъармачылыгъын илму даражада ачыкълагъандыла. Бюгюнлюкде халкъыбызны сёз хазнасы бла ёхтемленирча, жыйылгъан материалланы тынгылы тинтип андан да даражалы этерча онгла да, алимле да бардыла.

Болсада, миллет фольклорну юсюнден айтханда, алыкъа битеу жанрлагъа бирча тынгылы къаралмагъанын чертирге керекди. Ол санда къарачай-малкъар фольклорда притчала жыйылып китап болгъан эселе да [КъМОЭ 2010], илму жаны бла тинтилмегендиле.

«Притча» деген сёз орус тилден къарачай-малкъар тилге «оюм берген хапар (таурух)» деп кёчюрюледи [РКБС 1965: 487]. Фольклор китапада, илму тинтиуледе ол «насийхат хапар», «насийхат юйретиу», «насийхат таурух» деп да тюбейди. Саулай алып айтханда, бу сёз тутушла жанрны магъанасын тюз эм толу шартлайдыла. Болсада, бизни акъылыбызгъа кёре, бу жанрны миллет илмуда белгилеген сёзледен барысындан да бегирек келишгени, магъанасын эм толу ачыкълагъаны «ойбер» деген терминди. Биринчи кере ол 2010 жылда чыкъгъан Ёлмезланы Мурадин жарашдыргъан «Къарачай-малкъар ойберле бла элберле» [КъМОЭ 2010] деген жыйымдыкъда тюбейди. Автор ол сёзню къайдан алгъанды эм аны магъанасы къалай шартланады деген соруу тууады.

Алай болгъанлыкъгъа, «ойбер» деген сёз, не орус-къарачай-малкъар сёзлюкде, не «Къарачай-малкъар тилни ангылатма сёзлюгюнде», не «Малкъар тилни орфография сёзлюгюнде» тюбемейди. Башха тюрк миллетлени сёзлюклеринде да бу сёз тюбемейди.

Биз сагъыш этгенге кёре, «оюм» деген сёз, «ой» деген тамырдан къуралып, бурун заманда этимат омонимча жюрюген болур. Аналитика онглагъа эм тенглешдириулеге таяна, «ойбер» деген сёзде басым сёзню экинчи кесегине тюшгенин эм ол эки бёлюмден къуралгъанын кёребиз.

Белгили алим Э.В. Севортян жарашдыргъан «Тюрк тиллени этимология сёзлюгюнде» [Севортян 1974: 428] *ой* деген сёзню эки магъанасы бериледи: **Ой** – 1. *оюм*; 2. *акъыл*. Биз къарагъан терминге бу сёзню эки магъанасы да тамам келишедиле: «*оюм (акъыл) берген хапар*». Эки вариантда да сёзню ич магъанасына тасха тюшмейди. Алай бла «*ой*» деген тамыргъа «*бер*» деген этим къошулуп «*ойбер*» деген термин къуралады.

Анга кёре, къарачай-малкъар филология илмугъа «*ойбер*» деген терминни Ёлмезланы Мурадин кийиргенди дерге боллукъбуз [Локьяева 2019: 80]. Термин жангы къуралгъан эсе да, биз тинтген жанрны магъанасын къысха, терен, дайым шарт ангылатады. Аны себепли, кесибизни ишибизде биз аны бла хайырланырыкъбыз.

Ойберле къачандан бери айтылып келгенлерин, къайда не заманда жаратылгъанын тохташдырыргъа онг жокъду. Бир-бир оюмлагъа кёре, ала жазмадан иги да алгъа чыкыгъандыла. Алай бу жанр адам улусу тилни кенг эм терен хайырланып, жашауну юсюнден сагъыш этип башлагъандан сора къуралгъаны уа баямды.

«Ойбер» («притча») деген терминни магъанасын толу ачыкълар муратда адабият терминлени сёзлюгюне къарайыкъ: «Ойбер. 1. Тамсилге жууукъ халда, ниет неда дин магъанасы болгъан, жаз тил бла айтылгъан къысха хапар. Ойберлени Инжилде кенг хайырланадыла, аллегория формада тин насийхатланы ачыкълайды; 2. Европада шёндюгю заманны адабиятында ойберлени жангы магъана бла хайырланып башлагъандыла. Ол жазыгучуну буржуй жамауатны жорукъларына келишмеген ниет-философия оюмларын билдиррге болушады. Ойбер авторну оюмун суратламайды, ол аны шарт билдиреди» [СЛТ 1974: 295].

Алимлени оюмларына кёре, ойберле бек биринчиден дуняны кюнчыгъыш жерлеринде къуралгъандыла. Анда жашагъан адамла элберле бла, жаз тил бла, аллегорияла бла сёлеширге бек суйгендиле. Айхай да, билимни ангылатыуда, жайыуда ойберден сора да башха жанрланы да аслам хайырлангандыла. Сёз ючюн, кюнчыгъыш жанында тамсилден да алгъа къуралгъан, ойберге бек жууукъ жанр *аполог* болганды [СЛТ 1974: 21]. Ол жаз тил бла айтылгъан насийхат хапарды. *Аполог* грек сёздю, «хапарлау, оюм берген насийхат повесть» деген магъананы туталды. Аз-аздан бу жанрны орунуна ойберле бла тамсилле къуралгъандыла, *аполог* жанр жюрютюлюуден кери чыкыгъанды.

Ойбер эски болмагъан, бай, магъанасы жашырын жаз тил бла берилген насийхат хапарды. Ол асламысында халкъны ниет байлыгъын эм заманнга кёре жамауатны къайгъы этдирген затланы бирикдиреди, фольклорну энчи, башхалагъа ушамагъан жанры болгъанын кесини формасы бла, магъанасы бла шартлайды.

Ойберни юсю бла адам жашау болумун оюмлап, анга кеси ангыламына кёре багъа бичип, жашау дерс алыргъа болады. Хар миллетни адет-тёресине кёре ойберлени кеси энчиликлери бардыла. Алай асламысында ойберлени баш жигитлери энчи жерге, заманнга байламлы болмайдыла, аланы атлары, миллетлери да белгиленмейдиле.

Насийхат хапарланы баш магъананалары анга тынгылагъанланы жашауда жюрюген адетге бла къылыкыгъа юйретиудю. Ол муратлагъа жетер ючюн, бу тюрлю чыгъармаланы айтхан адам, ол жашауда кёрген, тюбеген затларыны юсюнден хапарлагъанын эсге салады, шарт ангылатады.

Миллет фольклорда ойберле белгилеген темала кёп тюрлюдюле эм, адамны жамауат жашауу бла чекленмей, аны юйюрге къылыкыгъын, халлерин кёргюзтедиле, хар заманда да юйретиу магъанада къураладыла эм кертичилик, иш кёллююк,

жан аурута билмеклик дегенча илишанла насыпха бла ырысхы жетишимликге келтиредиле деп юйретедиле. Кавказны халкъларында адет-төрени кыачан да сыйлы кёргендиле. Ол себепден миллет адамлада кьонакълбайлыкьны, шуёхлукьну, бир бирни ангылай билмекликни юсюнден хапарла бютюнда кёп тубейдиле.

Илмуда ойберлени жанр энчиликлерини юсюнден биринчилени санында кесини оюмун белгили философ Г.Ф. Гегель «Эстетика» деген ишинде айтханды. Анда ол ойберни бла тамсилни ушашлыгына бла башхалыгына энчи эс бургъанды. Философну оюмуна кёре, эки жанрны бирге ушатхан баш шартларындан бири алада адамны харкюнлюк жашауна бийик, битеулю магъана беруу эм ангылашыныулу этиуюдо. Бу эки жанрны башхалыкъларыны юсюнден айтханда уа, аланы энчиликлерини баш шарты – ойбер табийгъатны, жаныуарланы дунясына кирмейди, ол жаланда адамланы жашауларындан хапарлайды [Гегель 1962: 100–101].

Фольклор илмуда ол соруу кёп алимлени сагъышландыргъанды. Г.Ф. Гегельден сора да, ойберле бла тамсиллени башхалыкъларын ачыкълау бла И.Ю. Крачковский, Д.С. Лихачев эм дагъыда башхала кюрешгендиле. Академик И.Ю. Крачковский, бу эки жанрны тенгleshдире: «ойберлени аллегория магъанасы бир тюрлю керти ишни юсю бла дуняда бола тургъан затланы ёмюрлюк болгъанларын ачыкълайды», – деп белгилегенди [Крачковский 1956: 441]. Ол оюмну белгили академик Д.С. Лихачев да шартлагъанды: «Ойберле жаланда бир болгъан ишни юсюнден хапарламайдыла, ала дайым жашауда тубей тургъан ”ёмюрлюк” затланы юслеринден айтадыла», – деп жазгъанды [Лихачев 1969: 13].

Ойберни жашауну тюзюнлей суратлагъаны, жашауда тубеген бир ишге философия магъана бергени, насийхатчылыгы, кесгин, кысха оюм ёлчеми аны башха жанрлагъа да келишдиреди. Болсада, аланы хар бирини кеслерини энчиликлери барды. Сёз ючюн, тамсил миллетни эстетика жашауунда кеси аллына эркин жюрюй эсе, ойберни уа кёбюсюнде даулашлы ишни философия ёзеге болады, жашауну оюлмазлыкь дин эм адет-төрелерин кёргюзтген шагъатча хайырланадыла. Ойберни жашау-турмуш жомакъла бла тенгleshдирген заманда да, аслам энчиликлерин эслерге боллукьбуз. Сёз ючюн, ойбер айтылгъан хапарны баш жигитини ишанларын аз кёбейтип туура этеди. Андан тышында да жомакъда аны жигитини этген ишлеринден бир кыауумуну юсюнден энчи-энчи хапарланып айтылады, ойберде уа жаланда бир тубеген, бир эпизодлу ишни юсюнден баямланады.

Ойбер жанрны масхара хапарла бла тенгleshдиргенде, аланы араларында ушашлыкь иги да аслам тубейди. Ала экиси да жарыкь, узакь созмай, философия магъан бла айтыладыла. Болсада, масхара хапар чамны кючу бла баш жигитни адам жаратмагъан шарайыпларын хыликкя этип кёргюзтеди, ойбер а, жашау болумланы оюмлатып, сагъыш этдиреди.

Ойберле жашауну кёп жууапсыз сорууларына, оюмлап, жууап табаргъа юйретедиле, адамгъа кесине бичим этерге онг береди. Ойберлени белгили алимле, философла, акъылманла жууап табалмагъан соруулагъа ачыкьлыкь эте билиулери жашауну элбери болгъанлай кыалады.

Башда айтылгъаннга кёре, насийхат хапарла къайсы миллетни да кёлден чыгъармачылыгында энчи жерни алгъаны, жангы тёлюлени юйретиуде магъаналары уллу болгъаны шарт ачыкъланады. Болсада, бу тюрлю чыгъармалагъа къарачай-малкълар фольклор илмуда тынгылы чакъда эс бурулмагъанды. Ойберлени юсюнден Хаджиланы Танзиля «Къарачай-малкълар фольклор» китапда былай жазады: «Адепликге, ариу кылыкьгъа юйретген насийхат хапарла (пригчи), бирси халкъладача, малкъларлылада бла къарачайлылада халкьгъа кенг жайылыпдыла. Бу хапарланы баш борчлары – алагъа тынгылагъанланы жамауатда эрттеден жюрюй келген төрелеге, адепликге, ариу кылыкьгъа юйретиудю. Айтхан хапарындан хайыр чыгъар ючюн, аны айта тургъан тынгылагъанланы кыалай бла да ийнандырыргъа кюрешеди» [Хаджиланы 1996: 20]. Алимни оюмуна кёре, насийхат хапарла тынгылагъанны игиликге, тюзлюкге, огъурлулукьгъа

юйретедиле, алада жашауну тюрсюнлери тюзлюкге ийнаныуну ачыхчы боладыла.

Алай ойберле илму жаны бла тынгылыракъ, теренирек халда биринчи кере Гулийланы (Зануколаны) Фаризатны «Карачаево-балкарская несказочная проза и ее традиции в балкарской литературе» деген монографиясында тинтилгендиле [Гулиева 2015: 40–43]. Жаш фольклорчу насийхат хапарланы энчиликлерин оюмлап, бирси алимлени илму ишлерине, къарачай-малкъар фольклорну материалына да таянып, бу къауум чыгъармаланы эки тюрлюсюн белгилейди: дин бла байламлы (*фатыуала / патыуала*) эм харкюнлюк жашауда тюбеген болумла бла байламлы (*социально-бытовые*) ойберле [Гулиева 2015: 42]. Биринчилери маданиятны бла тарыхны мурдорунда ангылашына эселе, экинчилери жашауда тюбеген кемчиликлени тюзетиуню жолун шарт кёргозтедиле.

Болсада, 2020 жылда басмаланган «Къарачайлыланы бла малкъарлыланы жомакъ болмагъан, къара сёз бла айтылгъан чыгъармачылыкълары» деген миллет фольклорну сводуну 4-чю томунда ойберлени къауумлау бираз башхаракъ бериледи [КъМФС IV 2020: 373–466]. Аны ал сёзюн жарашдыргъан алимле (Малкъондуланы Х.Х., Берберланы Б.А., Гулийланы (Зануколаны Ф.Х.) дин эм жашау-турмуш насийхат хапарладан сора да, философия магъаналы тюрлюсюн белгилегендиле.

Дин бла байламлы ойберле халкъны ауузунда эркин жюрюй эселе да, басмада, архивде, жыйымдыкълада да бек аз тюбейдиле. Белгиленген китапта дин ойбер бёлюмюне кирген «Амина деген къатын айтады», «Ибрагим деген киши айтады», «Арыкъ шайтан бла семиз шайтан», «Рум шахардан бир киши», «Исса (алеихи салам) къабырла къаты бла ётюп бара...», «Эр хакъыны сакълауну сууабы», «Эфенди бла саудюгерчи», «Аллах ашыкъмайды», «Юч бёрю», «Ананы къыйыны», «Эки гюняхлы киши» деген онбир ойбер ислам динни насийхат жорукъларына толу халда сыйынмайдыла. «Ала ”тюзюнлей дерсликча” берилмейдиле, не жашау кертиликге толу келишедиле дерге жарарыкъ туююлдо. Нек дегенде, ала кеслерине ол борчну салмайдыла эм миллетни динни юсюнден ангыламына, кесини оюмуна кёре къуралгъандыла. Аланы асламысында къарачай-малкъар миллетни мажюсю эм ислам динни (азыракъ халда христиан динни) ангыламларыны биринден башхасына ётгенлери эсленедиле» [Малкъондуланы, Берберланы 2020: 40]. Ойберлени бу къаууму асламысында Тауратда, Инжилде, Къуранда тюбеген айтыулары ёзегинде къуралгъандыла. Аланы баш жигитлери фыйгъамбарла, шыйыхла, мёлекле бла шайтанла, гюняхсызла бла гюняхлыладыла. Бу тюрлю насийхат хапарлада баш жигит тюрлю-тюрлю болумлада сыналады; гюняхлылагъа, терсликлери болгъанлагъа жаза тапдырыу, жашауда тюзлюкню тохташдырыу эм дагыда башха болумла энчиленедиле. Ойберле адам улуну тюз жолда жюрюрге, этилген ахшылыкъ, аманлыкъ да, кеч-эртте болса да, адам улуну кесине къайтырыгъын оюмлатадыла. Бизни акъылыбызгъа кёре, ойберлени бу тюрлюлери энчи жыйылып, илму жаны бла да тынгылы тинтилселе, ала миллетни тарыхындан, битеудуниялыкъ къарамындан бир къауум энчиликлени шартларгъа боллукъдула. Алай бу илму иште ол борч салынмайды.

Жашау-турмуш ойберле фольклор жыйымдыкълада асламысында жомакълача бериледиле. Аланы жомакъдан айырырча къаллай энчиликлери болгъанын башында белгилей келгенбиз. Ойберлени бу къауумунда адамланы юйор эм жамауат жашау болумлары не жаны бла да суратланадыла. Ала асламысында насийхатлыкъ этедиле, адамгъа жашауну тюз жорукъларына бойсуна билирге, насыпха кертиликни жолун салыргъа юйретедиле.

Философия халлы ойберледе баш жигитле, адамла болгъан бла чекленмей, адам сыфатха кийирилген «Намыс», «Насып», «Акъыл», «Байлыкъ» ангыламла да боладыла. Ойберлени бу тюрлюлери жашау болумну жаз тил бла суратлайдыла, тынгылагъан адамны эсин дуниялыкъгъа байлайдыла. Философия ойберле кеслерини керти магъаналарын туура шартламай, артдан баямлайдыла.

Ойберни магъанасыны ачыкъланыуу, хапар айтылып, окъуучу анга тынгылап бошагъандан сора башланады дерге боллукъбуз. Нек дегенде, ол адамны эсин талай заманнга бийлейди, кѣп затха бѣледи, иги кесек жууапсыз, даулашлы соруулагъа эркин, терен жууап тапдырады.

Оюм берген хапарла сѣзге сакълыкыгъа, сагъыш эте билмекликге, аны бла бирге уа жашауну хар болумуна тергемли къараргъа юйретедиле.

Ойберле фольклорда, адабиятта эм эрттегили жанрладан бири бола, адамны эсинде унутулмай сакъланадыла, иги ишлеге, тюз жашаугъа юйретедиле, насыихат оюмну жашау жорукыгъа кийире, адамны юйор жашауда, жууукъ-тенгни арасында не халде болургъа кереклисин эсгертедиле. Бир сѣз бла айтханда, «ала хар болумда оюм чеги тамам болгъан адеп-кылыкъны кылауурларыдыла» [Узденнова 2018: 24].

Кѣп кыралланы миллетлери кеслерини жашау сынауларын оюмлап, ойберледе бегимлерге кюрешгендиле. Ол жаны бла айтханда, къарачай-малкъар ойберледе да «къарачай-малкъар халкъны дунялыкъ сезими уста шартланады» [Кетенчиев и др. 2020: 117].

Саулай да ойбер жанрны тинтген заманда, аны жюрютюлюу магъаналары бир ненча тюрлю болгъанын эслейбиз:

1) кюзгюдеча жюрютюлюу – адам кесини жарсыуун, сагъышын, этген жангылыч ишлерин, ойберде хапарланганча алып, бусагъатдагы халын, болумун, ойберде суратланыу формада табып, тергем этеди;

2) ойбер анда сагъынылгъан чюйре келген затланы, жашауну тюрлю-тюрлю чакъларында эсеплеп, тюзетир амалларын излетеди;

3) тюрлю-тюрлю магъаналаны бир бирлерине ѳтююу. Бу тюрлю ойберле устаз бла сохтаны, къарт бла жашны, гюняхлы бла гюняхсызны, билимли бла билимсизни араларында чюйреликлени кѣргюзтедиле. Бу амалны юсю бла адамланы ич дуняларыны чюйреликлерин тюзетиу тарыхны бир белгисича бериледи. Сѣз ючюн, хыны айтылыргъа боллукъ затланы юсюнден ойбер оюмлу, жумушакъ тил бла билдиреди, адамгъа теренден оюмларгъа онг береди;

4) ойберледе сынауну сакъланыуу адамны маданиятны, тарыхны, халкъла, миллетле арасында сынауланы бурун заманларына къайтарыргъа, динни, тарыхны оюмларгъа, кѣп даулашлы соруулагъа толу жууап табаргъа онг береди.

Алай бла, къарачай-малкъар фольклорда ойберле адамны жашау сынауну бирикдиредиле, аны кенг ангыламын кѣргюзтедиле. Ала кысха (неда артыкъ уллу болмагъан), жаз тил бла хапарлау халда айтылгъан, шартланыу изленмеген, толу ишленмекли, адамны сѣкмей, аны халын оюмлатхан, акыылгъа юйретген, харкюнлюк жашауну юсюнден хапарлагъан чыгъармаладыла.

Белгилей келгенибизча, ойберле жамауатны хар айныу чагъында ниет жорукъланы бирге жыйып сакълайдыла. Кѣп кыралланы миллетлери жашау сынауларын бир мардагъа келтирип, аланы ойберледе сакъларгъа итинедиле. Къарачай-малкъар миллет да аланы санындады. Ол затны эсге алгъанда, ойберлени тинтиу къарачай-малкъар фольклор илмуну бек кыйматлы эм магъаналы жумушларындан бириди дерчады. Аны тамамлар ючюн жыйылгъан, басмаланган, архивде сакъланган текстлени тап жарашдырыргъа, энчиликлерин шартларгъа, жюрютюлюу амалларын тийишлисича тинтирге кереклиси баямды.

Алынган жерлерини тизмеси Список источников

Берберов 2018 – *Берберов Б.А.* Карачаево-балкарский фольклор и литература: к проблеме преемственности. Нальчик: Ред.-изд. отдел ИГИ КБНЦ РАН, 2018. 200 с.

Биттирланы 2002 – *Биттирова Т.Ш.* Эски къарачай-малкъар адабият (Традиционная карачаево-балкарская литература). Нальчик: Эль-Фа, 2002. 301 с.

Гамзатов 2010 – Гамзатов Г.Г. Фольклор: мера историзма. Махачкала: Наука ДНЦ, 2010. 372 с.

Гегель 1962 – Гегель Г.Ф. Эстетика. М: Искусство, 1962. Т. 2. 330 с.

Гулиева 2015 – Гулиева (Занукоева) Ф.Х. Карачаево-балкарская несказочная проза и ее традиции в балкарской литературе. Нальчик: Изд. отдел КБИГИ, 2015. 152 с.

Гулиева 2016 – Гулиева (Занукоева) Ф.Х. Карачаево-балкарское сказоведение: современное состояние и перспективы // Вестник КБИГИ. 2016. № 4 (31). С. 118–121.

Кетенчиев и др. 2020 – Кетенчиев М.Б., Додуева А.Т., Мизиев А.М. Особенности вербализации депортации 1943–1957 гг. в карачаево-балкарской народной лирике // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2020. № 1. С. 112–119. DOI: 10.29025/2079-6021-2020-1-112-119.

Крачковский 1956 – Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. М.: АН СССР, 1956. Т. 2. 702 с.

КъМОЭ 2010 – Къарачай-малкъар ойберле бла элберле (Карачаево-балкарские притчи и загадки) / сост. М.М. Ольмезов; пер. с кар.-балк. Х.Ч. Джуртубаева. Нальчик: Эльбрус, 2010. 456 с.

КъМФС IV 2020 – Къарачай-малкъар фольклорну своду. 4 том. Къарачайлыланы бла малкъарлыланы жомакъ болмагъан, къара сёз бла айтылгъан чыгъармачылыкълары (Свод карачаево-балкарского фольклора. Т. IV. Несказочная проза карачаевцев и балкарцев). Нальчик: Принт Центр, 2020. 586 с.

Лихачев 1969 – Лихачев Д.С. Первые семьсот лет русской литературы // Сборник произведений литературы древней Руси. М.: Худ. лит., 1969. Серия 1. Т. 15. С. 5–26.

Локьяева 2019 – Локьяева Ж.М. Притча в карачаево-балкарском фольклоре: особенности жанра, теоретико-методологический аспект // Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН. 2019. № 2 (88). Б. 77–82. DOI: 10.35330/1991-6639-2019-2-88-77-82.

Малкъондуланы, Берберланы 2020 – Малкондуев Х.Х., Берберов Б.А. Къарачайлыланы бла малкъарлыланы жомакъ болмагъан, къара сёз бла айтылгъан чыгъармачылыкълары (Несказочная проза карачаевцев и балкарцев) // Къарачай-малкъар фольклорну своду. 4 том. Къарачайлыланы бла малкъарлыланы жомакъ болмагъан, къара сёз бла айтылгъан чыгъармачылыкълары (Свод карачаево-балкарского фольклора. Т. IV. Несказочная проза карачаевцев и балкарцев). Нальчик: Принт Центр, 2020. С. 17–48.

РКБС 1965 – Русско-карачаево-балкарский словарь / под ред. Х.И. Суюнчева, И.Х. Урусбиева. М.: Сов. энцикл., 1965. 744 с.

Севортян 1974 – Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (общетюркские и межтюркские основы на гласные). М.: Наука, 1974. 767 с.

СЛТ 1974 – Словарь литературоведческих терминов. М.: Просвещение, 1974. 509 с.

Узденова 2018 – Узденова Ф.Т. Карачаево-балкарская поэзия: генезис и жанровое своеобразие. Нальчик: Принт Центр, 2018. 232 с.

Хаджиланы 1996 – Хаджиева Т.М. Малкъарлыланы бла къарачайлыланы халкъ поэзия чыгъармачылыкълары (Народное поэтическое творчество балкарцев и карачаевцев) // Къарачай-малкъар фольклор (Карачаево-балкарский фольклор): хрестоматия. Нальчик: Эль-Фа, 1996. С. 6–37.

References

BERBEROV B.A. *Karachaevobalkarskij fol'klor i literatura: k probleme preemstvennosti* [Karachay-balkarian folklore and literature: to the problem of continuity]. Nalchik: Editorial and publishing department of IHR KBSC RAS, 2018. 200 p. (In Russian)

BITTIROVA T.SH. *Esiki k'arachaj-malk'ar adabiyat* [Traditional karachay-balkarian literature]. Nalchik: El-Fa, 2002. 301 p. (In Balkarian)

GAMZATOV G.G. *Fol'klor: mera istorizma* [Folklore: measure of historicism. Folklore: measure of historicism]. Mahachkala: Science. Dagestan scientific center, 2010. 372 p. (In Russian)

GEGEL' G.F. *Estetika* [Aesthetics]. Moscow: Art, 1962. Vol. 2. 330 p. (In Russian)

GULIEVA (ZANUKOEVA) F.H. *Karachaevobalkarskaya neskazochnaya proza i ee tradicii v balkarskoj literature* [Karachay-balkarian unfairy-tale prose and its tradition in balkarian literature]. Nalchik: Publishing department of KBIHR, 2015. 152 p. (In Russian)

GULIEVA (ZANUKOEVA) F.H. *Karachaevobalkarskoe skazkovedenie: sovremennoe sostoyanie i perspektivy* [Karachay-balkarian fairy-tale study: current state and prospects]. IN: *Vestnik KBIGI* [KBIHR Bulletin]. 2016. № 4 (31). P. 118–121. (In Russian)

KETENCHIEV M.B., DODUEVA A.T., MIZIEV A.M. *Osobennosti verbalizacii deportacii 1943–1957 gg. v karachaevno-balkarskoj narodnoj lirike* [Features of verbalization of the deportation of 1943–1957 in karachay-balkarian folk lyric poetry]. IN: *Aktual'nye problemy filologii i pedagogicheskoy lingvistiki* [Actual problems of philology and pedagogical linguistics]. 2020. № 1. P. 112–119. DOI: 10.29025/2079-6021-2020-1-112-119. (In Russian)

KRACHKOVSKIY I.YU. *Izbrannye sochineniya* [Selected Works]. Moscow: AS USSR, 1956. Vol. 2. 702 p. (In Russian)

K"arachaj-malk"ar oyberle bla elberle [Karachay-balkarian parables and riddles] / collected by M.M. Olmezov. Nalchik: Elbrus, 2010. 456 p. (In Balkarian and in Russian)

K"arachaj-malk"ar fol'klornu svodu. 4 tom. K"arachajlylany bla malk"arlylany zhomak" bolmag"an, k"ara syoz bla ajtylg"an chyg"armachylyk"lary [The set of karachay-balkarian folklore. Vol. 4. Unfairytale prose of karachais and balkarians]. Nalchik: Print Center, 2020. 586 p. (In Balkarian and in Russian)

LIHACHEV D.S. *Pervye sem'sot let russkoj literatury* [The first seven hundred years of russian literature]. IN: *Sbornik proizvedenij literatury drevnej Rusi* [Collection of works of literature of ancient Russia]. Moscow: Imaginative literature, 1969. Series 1. Vol. 15. P. 5–26. (In Russian)

LOKYAEVA ZH.M. *Pritcha v karachaevno-balkarskom fol'klоре: osobennosti zhanra, teoretiko-metodologicheskij aspekt* [Parable in the karachay-balkar folklore: features of genre, theoretical and methodological aspect]. IN: *Izvestiya Kabardino-Balkarskogo nauchnogo centra RAN* [News of Kabardino-Balkarian scientific center of the Russian academy of sciences]. 2019. № 2 (88). P. 77–82. DOI: 10.35330/1991-6639-2019-2-88-77-82. (In Russian)

MALKONDUEV H.H., BERBEROV B.A. *K"arachajlylany bla malk"arlylany zhomak" bolmag"an, k"ara syoz bla ajtylg"an chyg"armachylyk"lary* [Unfairytale prose of karachays and balkarians]. IN: *K"arachaj-malk"ar fol'klornu svodu. 4 tom. K"arachajlylany bla malk"arlylany zhomak" bolmag"an, k"ara syoz bla ajtylg"an chyg"armachylyk"lary* [The set of karachay-balkarian folklore. Vol. 4. Unfairytale prose of karachais and balkarians]. Nalchik: Print Center, 2020. P. 17–48. (In Balkarian)

Russko-karachaevno-balkarskij slovar' [Russian-karachay-balkarian dictionary] / edited by H.I. Suyunchev, I.H. Urusbiev. Moscow: Soviet encyclopedia, 1965. 744 p. (In Russian and in Balkarian)

SEVORTYAN E.V. *Etimologicheskij slovar' tyurkskih yazykov (obshchetyurkskie i mezhtyurkskie osnovy na glasnye)* [Etymological dictionary of turkic languages (common turkic and inter-turkic vowel stems)]. Moscow: Science, 1974. 767 p. (In Russian)

Slovar' literaturovedcheskih terminov [Dictionary of literary terms]. Moscow: Enlightenment, 1974. 509 p. (In Russian)

UZDENOVA F.T. *Karachaevno-balkarskaya poeziya: genesis i zhanrovое svoeobrazie* [Karachay-balkarian poetry: genesis and genre originality]. Nalchik: Print Center, 2018. 232 p. (In Russian)

HADZHIEVA T.M. *Malk"arlylany bla k"arachajlylany khalk" poeziya chyg"armachylyk"lary* [Folk poetic creativity of Balkarians and Karachais]. IN: *K"arachaj-malk"ar fol'klor* [Karachay-balkarian folklore]: readings. Nalchik: El-Fa, 1996. P. 6–37. (In Balkarian)

Авторну юсюнден информация

Локияланы Ж.М. – къарачай-малкъар фольклор секторну кичи илму къуллукъчусу.

Информация об авторе

Ж.М. Локьяева – младший научный сотрудник сектора карачаево-балкарского фольклора.

Information about the author

Zh.M. Lokyaeva – junior researcher of the sector of karachay-balkarian folklore.

Статья поступила в редакцию 11.12.2021; одобрена после рецензирования 19.12.2021; принята к публикации 24.12.2021.

The article was submitted 11.12.2021; approved after reviewing 19.12.2021; accepted for publication 24.12.2021.